

Razlozi i pravci pojačanog angažovanja njemačkog okupatora u NDH 1942/1943. godine (s posebnim osvrtom na značaj privrednog potencijala BiH)

Rafael Brčić

U njemačko-italijanskim odnosima na jugoslovenskom prostoru, u toku drugog svjetskog rata, stalno su bile prisutne suprotnosti koje gotovo nisu mogle biti prevaziđene. Te suprotnosti nigdje nisu bile tako oštro izražene kao na tlu tzv. »Nezavisne države Hrvatske«. Izbijanjem ustanka i kasnije, njegovim prerastanjem u narodnooslobodilački rat i revoluciju, toliko su ovdje bile zaoštrene, da nijedna zajednička njemačko-italijanska akcija protiv narodnooslobodilačkog pokreta nije mogla dati očekivane rezultate.

Ustaška NDH, — koja je bila osnovana voljom okupatorâ i od prvog dana uređivana tako da svojom oružanom silom, uz prisustvo na početku samo jedne njemačke i velikog broja italijanskih divizija »stacioniranih na teritoriji prijateljske zemlje« i mnoštva institucija jednog i drugog okupatora, obezbeđuje interese Osovine, — vrlo brzo je došla u situaciju da se jače prikloni njemačkom okupatoru, jer joj je ovaj nudio veću »samostalnost«.

Za učvršćenje svojih pozicija na jugoslovenskom prostoru, a u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj posebno, oba su okupatora polazila od istih ciljeva: političke, vojne i privredne prevlasti. Ali, zbog neravnopravnih uslova i mogućnosti u kojima je italijanski partner u svemu bio inferioran, Hitlerova je Njemačka sama kreirala politiku Osovine onako kako je njoj odgovaralo, vješto dajući do znanja italijanskom partneru da je to sve zbog »zajedničkog vođenja rata i interesa Osovine«.

Zbog savezničkih odnosa u ratu koji su vodili za novu podjelu svijeta i stvaranje novog »evropskog poretka«, Hitler je 1941. i 1942. godine bio spreman da italijanskom fašizmu širokogrudo žrtvuje interese Nezavisne Države Hrvatske. U svojoj »Direktivi 39a« od 16. decembra 1941. godine to je i jasno precizirao.¹⁾ Međutim, tako formulisana direktiva nije realizovana,

¹⁾ U Hitlerovoj direktivi 39a bilo je predviđeno: »1. Položaj na istoku zahtijeva da se sve raspoložive snage u dogledno vrijeme nađu tamo. Za obezbjeđenje na Balkanu treba upotrijebiti raspoložive snage susjednih država. U prvom redu to su bu-

jer su njemački diplomatski i vojni krugovi u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj putem komande Jugoistoka ubijedili Vrhovnu komandu njemačke vojske (OKW) i Hitlera da bi na taj način bili žrtvovani sopstveni interesi. Na osnovu toga, Hitler je osam dana kasnije svoju direktivu 39a izmijenio u tom smislu da: njemačke okupacione trupe i dalje ostanu na području NDH, demarkaciona linija o razgraničenju njemačko-italijanskih interesa ostane nepromijenjena i da se početkom 1942. godine pvedu vojne operacije za gušenje ustaničkog pokreta u Bosni i Hercegovini uz učešće i Druge italijanske armije.²⁾

Tako zauzet stav, iako vješto obrazložen, Italijani nisu rado primili i oni su u 1942. godini gotovo redovno nalazili »razloge« da u akcijama protiv NOP-a ne učestvuju u onolikoj mjeri koliko su Nijemci predviđali, bilo da je riječ o zajedničkim ili italijanskim samostalnim akcijama. Kada su u ljeto 1942. godine jedinice NOP-a izvršile snažan prodor u zapadnu Bosnu i u relativno kratkom vremenu oslobodile veliku teritoriju od oko 50.000 km² i gotovo potpuno paralizale eksploataciju privrednih bogatstava toga područja, njemački je okupator bio prisiljen da traži nova rješenja izlaza iz takve situacije. Istina, na osnovu italijansko-ustaških sporazuma u prvoj polovini 1942. godine, koji su išli za tim da Italijani napuste Drugu i Treću zonu i da se povuku više ka obali, što su Italijani na kraju prihvatili — u izvjesnom je smislu jedinicama NOP-a bilo olakšano zaposjedanje nekih mjesta, jer su ih Italijani napuštali prije dolaska ustaško-domobranskih snaga. Međutim, treba konstatovati da je to bio samo jedan faktor više sa kojim su Nijemci morali računati u traženju najboljeg rješenja kako da u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, a posebno u Bosni i Hercegovini ponovo osiguraju svoje ugrožene vojno-privredne interese.

U ispitivanju situacije na osnovu mnogih izvještaja svojih vojnih i političkih predstavnika na Balkanu — Komande Jugoistoka, generala Glaise-Horstenau-a u Zagrebu, komandanta Srbije, komandanata divizija u Srbiji i NDH, poslanika Siegfrid-a Kasche-a, vojnoprivrednog oficira u Zagrebu i mnogih drugih, — primicala se jesen 1942. godine, a s njom i veliki događaji na svjetskim ratištima (Afrika, SSSR), — Nijemci su u traženju rješenja u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj morali da vode računa kako o spoljnim, tako i unutrašnjim faktorima cjelokupne situacije u kojoj se tada nalazila Osovina.

Na spoljnom planu — u Africi i Sovjetskom Savezu, Hitler je sve do početka 1943. godine bio veliki optimista; na istočnom je ratištu forsirao ofanzivna dještva ne pomišljajući ni na kakva iznenađenja, a vjerovao je da će se situacija tako razvijati i u Africi, gdje njegov Romelov afrički korpus

garske snage za Srbiju i Druga italijanska armija za Hrvatsku (misli se na NDH), 2. od ovoga se izuzimaju trupe koje se nalaze i treba da ostanu u industrijskim područjima značajnim za snabdijevanje njemačkih snaga... 5. Nema opravdanja da na srpsko-hrvatskom području i dalje ostane šest njemačkih divizija pored dovoljno jakih snaga bugarskih i italijanskih koje stoje na raspoloženju... Ako u najkraćem vremenu ustanički pokret u Hrvatskoj ne bude suzbijen, biće potrebno na proljeće povesti ratne operacije...» (Hitlers Weisungen für die Kriegführung 1939—1945. Dokumenten des Oberkommando der Wehrmacht, Herausgegeben von Walther Hubatsch, Frankfurt a/M 1962).

²⁾ Opširnije o situaciji u NDH krajem 1941. godine vidi: *Oslobodilački rat naroda Jugoslavije, 1941—1945*, knj. I, Beograd 1957, a o situaciji u Bosni i Hercegovini moj rad, *Okupacioni sistem u BiH 1941. godine*, rukopis, str. 100—128. Rad se nalazi u Biblioteci IRP Sarajevo.

dotad nije znao za poraz. U sklopu takvih pretpostavki, on je u oktobru 1942. godine odlučio da izvrši neke promjene svoje politike u NDH, pa je 20. oktobra donio odluku da se formira »Štab komandanta njemačkih trupa u Hrvatskoj« (NDH, prim. R. B.), na čije je čelo došao general Rudolf Lütters.³⁾ Pošto je u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj odranije postojao štab njemačkog generala, na čelu kojeg je stajao general Glaise-Horstenau, sada su bile izvršene određene izmjene na taj način što je cijela Njemačka okupaciona zona podijeljena na dva dijela: na teritoriji sjeverno od Save bio je nadležan general Glaise-Horstenau, (koji je istovremeno bio unaprijeđen i zvao se »njemački opunomoćeni general«), dok je na teritoriji južno od Save do njemačko-italijanske demarkacione linije bio nadležan general Lütters. Oba su generala neposredno bila potčinjena komandantu oružanih snaga Jugoistoka.⁴⁾

Prema izjavi generala Löhr-a,⁵⁾ kojeg je Hitler, zajedno sa šefom kvislinške NDH, Antom Pavelićem, u oktobru 1942. godine, pozvao u svoj glavni stan u Vinicu radi »poduzimanja mjera protiv ustanika«, Hitler je polazio od razloga »unutrašnje situacije« (u NDH, prim. R. B.), podvlačeći da je potrebno srediti prilike u NDH pošto ova nije ispunila svoju ulogu liferanta radne snage za njemačku industriju i trupa za Istočni front i kao njemačka sirovinska baza. Hitler je dalje, prema Löhr-u, konstatovao »da je došao do ubjeđenja da se nezadovoljavajuće prilike u hrvatskoj državi (NDH, prim. R. B.) mogu iz osnova popraviti samo na taj način ako se unište sve oružane snage ondje kao i na teritoriju okupiranom od Italijana, ukoliko te snage nisu regularni hrvatski ili italijanski vojnici.«⁶⁾ Hitler je predviđao da se konsolidacija NDH može postići samo vojnim poduhvatima i smatrao da će se, nakon sređivanja prilika u njoj, ona osposobiti za samostalan život i »...da se sve njemačke trupe opet mogu povući i upotrijebiti na drugim frontovima«. Međutim, događaji na Istočnom i Afričkom frontu krajem 1942. i početkom 1943. godine učinili su još aktuelnijim »poduzimanje mjera protiv ustanika u Jugoslaviji«, jer je zbog mogućnosti angloameričkog iskrcavanja Balkan dobio strateški značaj u koncepcijama obje ratujuće strane.

Među političkim i vojnim predstavnicima Rajha od prvog su dana bila uočljiva različita gledanja o vođenju politike u takozvanoj Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Nije tu toliko bilo pitanje razlika principijelne, koliko taktičke prirode. Riječ je, prije svega, o različitoj procjeni mogućnosti i snage ustaškog režima kao instrumenta politike njemačkog okupatora, na što su sve do jeseni 1942. godine vojna lica gledala s nepovjerenjem, dok su diplomatske institucije na to gledale pozitivno. To je naročito bilo vidljivo u gledanjima njemačkog poslanika Siegfrid-a Kasche-a i njemačkog generala Glaise-Horstenau-a, dvojice najodgovornijih predstavnika njemačkog okupatora za cjelokupni razvoj Nezavisne Države Hrvatske.⁷⁾

³⁾ *Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941—1945*, knj. I, str. 138.

⁴⁾ Isto.

⁵⁾ General Löhr je tu izjavu dao kao ratni zarobljenik (Arhiv Vojnoistorijskog instituta — dalje ćemo upotrebljavati kraticu A. VII. — k. 70A, br. reg. 1/1).

⁶⁾ Isto.

⁷⁾ O tome u svojim radovima govore: Slavko Odić, *Neostvareni planovi*, Zagreb 1961; Slavko Odić, *Dosije bez imena*, Zagreb 1961; Fikreta Butić, *Ustanak u »NDH« u vrijeme Prvog zasjedanja AVNOJ-a*, — *Prvo zasjedanje AVNOJa — Zbornik radova naučnog skupa*, Bihać 4—6. X 1966, str. 193—202; Rafael Brčić, *Njemačko-italijanske suprotnosti oko Bosne i Hercegovine 1941. godine*, »Prilozi«, IRP Sarajevo, br. 3/1967, str. 167—199 i drugi.

Glaise-Horstenau je već 1941. godine isticao potrebu da »...htjele to ili ne više komande, Nijemci u najskorije vrijeme u Hrvatskoj (NDH, prim. R. B.) moraju pojačati svoje okupacione trupe«, ako žele da zaštite svoje vojnoprivredne interese, posebno u Bosni i Hercegovini, gdje je ustanički pokret od prvog dana bio najorganizovaniji i koji je onemogućavao njemačkom okupatoru eksploataciju privrednih bogatstava.⁸⁾

On je zajedno s Kasche-om i generalom Löhr-om potpisao »izvještaj o situaciji u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj«, koji su 1. oktobra 1942. godine poslali Hitlerovom glavnom stanu. U izvještaju se detaljno opisuju politički i privredni interesi Rajha u NDH, daju se karakteristike postojećih njemačko-italijanskih suprotnosti i preporučuje se jače angažovanje Rajha na unutrašnjem razvoju NDH. Od konkretnih mjera predlaže se »brže unapređivanje i razvijanje hrvatske fašističke vojske pod rukovodstvom njemačkih vojnih organa...«,⁹⁾ zatim, jače iskorištavanje sirovina, povećanje proizvodnje onih artikala koji su potrebni njemačkoj ratnoj industriji, s naročitim naglaskom na značaj boksita, drveta, uglja, željezne rudače itd.¹⁰⁾

Autori ovog izvještaj nigdje direktno ne spominju da su sve važnije grane privrede u tzv. Nezavisnoj Državi Hrvatskoj i dotad u svojim rukama držali Nijemci, ali i ne kriju takvu činjenicu. Njih je, prije svega, mnogo zabrinjavao ustanički pokret, koji je svojim napadima na željezničke pruge, mostove, ceste, industrijske objekte, i slično, remetio njihove planove proizvodnje i onemogućavao transport ruda, drveta i drugih sirovina iz Bosne i Hercegovine u jadranske i riječne luke, odakle je ta roba trebalo dalje da se otprema u Rajh i ostale zemlje članice Trojnog pakta. Nijemci su sve važnije privredne grane imali u svojim rukama, a ustaške vlasti gotovo nikakvih prava. — Sve što je vezano za željeznički saobraćaj; rudnici uglja u Brezi, Kaknju, Zenici i Tuzlanskom bazenu, ljevaonica u Varešu, željezara u Zenici, rudnik željezne rudače u Ljubiji, eksploatacija boksitne rudače oko Jajca i Bos. Krupe, kao i nalazišta boksita u Hercegovini i oko Livna, sve je to direktno ulazilo u ratni privredni plan Trećeg Rajha, sa mjesečnim planovima proizvodnje i izvoza u Rajh, odnosno u druge zemlje — članice Trojnog pakta.¹¹⁾ — O privrednom interesu njemačkog okupatora u Bosni i Hercegovini jasnu sliku pruža izvještaj njemačkog oficira za privredu u NDH, pukovnika Schardt-a, koji je uputio Glavnoj privrednoj upravi OKW.¹²⁾ Osvr-

⁸⁾ AVII, mikrofilmovana građa u Nacionalnom arhivu SAD — dalje ćemo upotrebljavati kraticu NAV-N-T-77 F-895/564-5510-515. — Izvještaj njemačkog generala o vojnopolitičkoj situaciji u Hrvatskoj i Bosni, 16. XI 1941. godine. Uporedi: Ernest Wishaupt, *Die Baekämpfung der Aufstandsbewegung im Südostraum*, str. 84—85/VII, k. 70, br. reg. 18/1—105).

⁹⁾ Ovaj se dokumenat čuva u Centralnom njemačkom arhivu u Potsdamu (NCA Potsdam MiP 09.01 sig. 61143, str. 1—10), a objavio ga je fragmentarno Ernstgert Kalbe, *Stav njemačkih fašističkih okupacionih vlasti prema jugoslovenskom narodnooslobodilačkom pokretu 1942/1943, Prvo zasjedanje AVNOJ-a — Zbornik radova naučnog skupa*, Bihać, 4—6. X 1966, str. 247—255.

¹⁰⁾ Kao napomena 9.

¹¹⁾ Vidi: Sima Simić, *Tuđinske kombinacije oko NDH*, Titograd, 1958, str. 123 i dalje; Uporedi moj rad, *Okupacioni sistem u BiH 1941.* (rukopis — Biblioteka IRP Sarajevo), str. 65 i dalje.

¹²⁾ AVII, NAV-N-T-312 F-1295/873-886.

¹³⁾ Položaj u Hrvatskoj i dalje je pod uticajem ustanka Srba u BiH i Dalmaciji. . . na cijelom području sjeverno od Sarajeva između rijeke Bosne, Save i Drine situacija se i dalje pogoršava. Također je situacija teška južno od Sarajeva prema nekađšnjoj crnogorskoj granici i istočno od Sarajeva prema Višegradu na Drini.

nućemo se na taj izvještaj ne zbog toga da se sagleda privredna situacija u BiH krajem 1941. godine, nego da se vidi gdje su sve zadirali interesi njemačkog okupatora. U izvještaju pored ostalog vidimo da je njemački okupator u svojim rukama imao proizvodnju granata u državnom arsenalu u Sarajevu i preduzeću za izradu vagona, mašina i mostova DD u Brodu; da se u pogonu željezare Zenica proizvodio čelik za granate u koju svrhu je bila organizovana obuka rukovodioca čeličane i valjaonice u čeličani Ilseder u Payne kod Hanovera; da je u rješavanju problema sirovina (koks, ugljena prašina) za željezare u Zenici i Varešu učestvovao i komesar Rajha za uglj;

Ovo teško stanje dovelo je do toga da su talijanske jedinice sa značajnim snagama gotovo svuda došle do demarkacione linije... Okupacija hrvatskog prostora... dovela je do toga da Talijani neizrecivo bezobzirno pljačkaju područje koje su zaposjeli, a naročito drvo i stoku što se sve izvozi ilegalno u Italiju...

Ako bi situacija u BiH i Dalmaciji bila normalna, i ako bi Nezavisna Država Hrvatska došla u posjed svega onoga što se sada ilegalno izvozi sa talijanskog područja, tada bi se sa izvozom drveta, gvozdene rude, boksita, soli, sode, duvana i koža malih životinja mogao dobiti značajan prihod na ime izvoznih carina.

Stanje narudžbi

... nema izmjena u odnosu na izvještaj od 4. oktobra 1941. Teškoće pri završnim radovima na municiji u državnom arsenalu u Sarajevu i preduzeću za izradu vagona, mašina i mostova DD u Brodu su ostranjene i dati su konačni nalozi za izvršenje tih narudžbi... Kako bi se mogao pravilno proizvesti čelik za granate u pogonu Zenica, organizovana je obuka rukovodioca čeličane, valjaonice i jednog predstavnika hrvatskog ministarstva za šume i rude koju je sprovelo privredno odjeljenje OKH (Oberkommando Heeres — Vrhovna komanda Kopnene vojske) u čeličani Ilseder u Payne kod Hanovera.

Obezbjedenje sirovina za željezare

Za Zenicu i Vareš došlo je do teškoća u vezi snabdijevanja koksom i njegovim otpacima, što je proizvelo potrebu ličnih razgovora između ministra Nezavisne Države Hrvatske i Komesara Rajha za uglj.

Potreba u sirovinama

Nespokojstvo privrede zbog ustaničke djelatnosti nastavlja se i dalje. Tako je prije nekoliko dana opet došlo do napada na vozove. (Brzi voz Sarajevo—Brod napadnut je nedavno kod stanice Trbuk sa oko 200 ustanika, putnici su opljačkani, a isto tako i poštanski vagon)... U većem dijelu Bosne nemoguće je izvući drvo iz šuma kao i upotrijebiti rudnike uglja... Nestašica u vagonima...

U okolini Prijedora gdje se nalazi rudnik gvožđa Ljubija relativno je mirno. Količine transportovanog gvožđa u Rajh u toku posljednja tri mjeseca su slijedeće:

1. njemačkim vagonima prugom Prijedor—Šenbrun-Vitković:

juli	avgust	septembar
9.708 tona	9.575 tona	11.655 tona

2. vagonima Nezavisne Države Hrvatske iz Prijedora u dunavske luke Vukovar i Osijek:

juli	avgust	septembar
4.426 tona	956 tona	6.924 tona

3. željeznicom od Prijedora u Aslign:

juli	avgust	septembar
—	—	5.844 tona

Eksploatacija boksita iz Mostara, odnosno iz Splita i Šibenika pokazuje slijedeće: U Dubrovniku je natovaren krajem oktobra jedan parabrod sa 3.800 tona boksita.

Boksit je natovaren i u slijedećim lukama:

Dubrovnik	Split	Šibenik
9.000 tona	3.045 tona	5.700 tona

Nedjeljni plan snabdijevanja jadranskih luka boksitom je slijedeći:

Zelenika	Dubrovnik	Split	Šibenik
1.800 tona	3.600 tona	1.800 tona	1.800 tona

Eksploatacija boksita u okolini Bosanske Krupe i Jajca još uvijek prekinuta. Hansa Leichmettal dd ima namjeru da izvrši probna bušenja kod Livna i Imotskog kako bi ako pronađe uglja i boksita uredili flotaciju...

da je u većem dijelu Bosne zbog ustaničke djelatnosti nemoguće izvući drvo iz šuma i upotrijebiti rudnike uglja; dalje, vidimo mjesečne i nedjeljne planove proizvodnje i transporta željezne rudače iz rudnika Ljubija i boksita iz Hercegovine njemačkim vagonima, vagonima NDH i kamionima direktno u Rajh i druge zemlje članice Trojnog pakta, odnosno u riječne i jadranske luke; o istraživanju boksita oko Livna i Imotskog Društva »Hansa Leichtmetall«; o potrebama i izvozu tehničkog drveta — iz Zavidovića; o problemu radnih odnosa za koje se kaže da su zadovoljavajući, jer su pozivi u vojsku NDH prestali za one radnike za koje su to tražile njemačke vlasti. Na kraju, iz izvještaja saznajemo da su telefonsko-telegrafske veze privrednog oficira u Zagrebu sa preduzećima koja rade u oblasti naoružanja i ostaloj ratnoj privredi na području BiH vrlo otežane; da zbog nemogućnosti obezbjeđenja broskog prostora na Jadranu nije mogla otpočeti isporuka 14 miliona kg. hercegovačkog duvana koju je količinu po nalogu Ministarstva ratne privrede Rajha trebalo iz Dubrovnika poslati u Trst, kao i da je eksploatacija boksita u okolini Bosanske Krupe i Jajca još uvijek prekinuta i da se ne može sagledati kada će ponovo otpočeti itd.¹³⁾

Brigu o organizaciji privrede i realizaciji planiranih isporuka nije vodio samo štab njemačkog privrednog oficira u Zagrebu. U tu svrhu bila je uspostavljena čitava mreža njemačkih privrednih opunomoćenika u gotovo svim mjestima BiH, gdje je bilo privredne djelatnosti interesantne za Treći Rajh. U radu su im pomagali povjerenici NDH koji su bili postavljeni u svim preduzećima. Osim toga, Nijemci su, kao i u ostalim pitanjima, za potrebe svoje ratne privrede u Bosni i Hercegovini bili angažovali i mnoge obavještajce — ljude raznih zanimanja i pripadnosti (Nijemce, folksdojčere, domaće izdajnike i slično).

Boksitna područja u Hercegovini, jugozapadnoj Bosni i Bosanskoj krajini bila su od posebnog interesa u planovima ratne privrede Trećeg Rajha. Prema sačuvanim dokumentima Vojnoprivrednog štaba Jugoistoka, Vojnoprivrednog oficira u Zagrebu, te generalâ, Glaise-a i Löhr-a, kao i poslanika Kasche-a,¹⁴⁾ Treći Rajh je boksitom iz NDH podmirivao 50% potreba svoje ratne aluminijske industrije.

Ustanak je jako utizao i na hrvatsku drvenu industriju, što je rezultiralo smanjenjem količine vagona za tehničko drvo, tako da je od planiranih 2.298 vagona u avgustu i septembru natovareno svega 652 vagona...

Potreba za ugljenom prašinom za visoku peć i željezaru u Varešu i Zenici pokriva se isporukama iz Rajha i to za potrebe proizvodnje granata na nalog OKH i komesara Rajha za željezo i čelik...

Nestašica ugljena:

... Nastala je zbog nemira u Bosni gdje se nalaze najbogatiji rudnici.

Radni odnosi:

Radni odnosi u preduzećima koja rade za njemačke ratne potrebe su zadovoljavajući. Pozivi u vojsku prestali su za one stručne radnike za koje su to tražile njemačke vlasti...

Poštanske veze sa BiH i Dalmacijom kao i telefonsko-telegrafske veze... vrlo loše... službeni saobraćaj privrednog oficira sa preduzećima koja rade u oblasti naoružanja i ostaloj ratnoj privredi na području BiH i Dalmacije vrlo je otežan...

Zbog teškoća sa obezbjeđenjem broskog prostora na Jadranu nije mogla otpočeti isporuka 14 miliona kg. duvana, koju količinu je po nalogu ministarstva privrede Rajha trebalo poslati iz Dubrovnika u Trst.«

¹³⁾ Kao napomena 12.

¹⁴⁾ Vidi: AVII, NAV-N-T-77 F-1295 i F-1296; F-895, F-1294, F-983 i dr.

Kada su u kasno proljeće 1942. godine proletherske brigade na svom pohodu za Bosansku krajinu porušile prugu Sarajevo—Mostar i u snažnom naletu krenule na zapad, bio je to alarm na uzbunu za sve odgovorne njemačke predstavnike u NDH.

General Glaise je veoma dobro znao koliko su privredna bogatstva bosansko-hercegovačkog prostora značila za njemačku ratnu privredu i njene kapacitete. Pored ostalih, i on je predlagao velike operacije »čišćenja« Kozare, jer je dobro znao da su pogoni jeseničke željezare u Sloveniji bili ozbiljno ugroženi, pošto su topionice ostale bez ljubijske rudače koja im je bila namijenjena,¹⁵⁾ dok vojnoprivredni štab Jugoistoka obavještava 6. VII 1942. OKW — upravu vojne privrede i naoružanja da željeznička pruga Sunja—Kostajnica—Bosanski Novi—Prijedor neće biti popravljena prije kraja avgusta 1942. godine, te će transport željezne rude iz Ljubije morati da sačeka,¹⁶⁾ a poslanik Kasche ističe da je ljubijska željezna rudača izvožena i u ratna preduzeća Trećeg Rajha u Rumuniji, Mađarskoj i Čehoslovačkoj.¹⁷⁾

Slična je situacija bila i u ostalim dijelovima Bosne i Hercegovine u drugoj polovini 1942. godine. O tome su također sačuvani brojni podaci raznih institucija njemačkog okupatora na Balkanu.¹⁸⁾ Iz njih je vidljivo jačanje NOP-a u gotovo svim dijelovima Bosne i Hercegovine s jedne, i poremećaj proizvodnje i izvoza sirovina, s druge strane.

Na osnovu svih tih izvještaja, kao i zajedničkog izvještaja poslanika Kache-a i generalâ, Glaise-a i Löhr-a, u kojima je preovlađivao privredni značaj Bosne i Hercegovine za njemačku ratnu privredu, Hitler je 20. oktobra 1942. godine, kao što smo ranije istakli, donio odluku o formiranju »štaba njemačkih trupa u Hrvatskoj«, a nešto kasnije i odluku o poduzimanju velikih vojnih operacija protiv NOVJ, koje su vođene u zimu i proljeće 1943. godine.¹⁹⁾ Usljed mogućnosti angloameričkog iskrcavanja na Balkansko poluostrvo, područje NDH, i u njoj Bosna i Hercegovina, u kojoj se nalazila glavnina NOVJ, dobila je u to vrijeme, pored privrednog, i strategijski značaj.

Zbog svega toga bila je izvršena reorganizacija vojne uprave njemačkog okupatora u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj koja je označila iščezavanje i fiktivne samostalnosti NDH kao države. Njena vlada i vojska bile su u potpunoj ovisnosti od okupatora, dok je poglavnik Pavelić, da bi se održao na vlasti, »pristao« na sve uslove koje mu je postavio njemački okupator: da obezbje-

¹⁵⁾ Slavko Odić, *Neostvareni planovi*, str. 92.

¹⁶⁾ AVII, NAV-N-T-77 F-1293/345-346.

¹⁷⁾ AVII, Siegfried Kasche, *Zapisničko saslušanje*, 16. aprila 1947. godine.

¹⁸⁾ Kao napomena 14.

Vidi i izvještaje Vojnoprivrednog štaba Jugoistoka upućene Upravi Vojne privrede OKW-a. To su izvještaji o korištenju okupiranih područja za potrebe njemačke vojske u NDH za svaki mjesec posebno, odnose se na 1943. godinu i kasnije (AVII, NAV-N-T-77 F-1295). Pored toga brojni su i drugi izvještaji predstavnika Trećeg Rajha na Balkanu: izvještaji transportnog odjeljenja Privrednog štaba Jugoistoka, izvještaji komandi transportnih jedinica u Mostaru, Zenici, Sarajevu, Tuzli, Prijedoru, Doboju i dr. koje su obezbjeđivale transport vagona i kamiona natovarenih boksitom, ugljenom, željeznom rudačom, drvetom, granatama i dr. artiklima. (AVII, NAV-N-T-77).

¹⁹⁾ Hitler je takvu odluku donio već 6. decembra 1942. godine, ali je ona definitivno bila utvrđena na sastanku ministara spoljnih poslova Trećeg Rajha i Italije i načelnika vrhovnih komandi vojske — njemačke i italijanske — u Rastenbergu 18. i 19. decembra (Fabijan Trgo, *Četvrta i Peta ofanziva* — rad pripremljen za simpozijum Neretva—Sutjeska, Sarajevo, 27. VI — 2. VII 1968. godine, str. 11—12).

đu je mnogo više radne snage nego dotad, da poveća proizvodnju, naročito onih proizvoda koji su bili potrebni njemačkoj ratnoj privredi, da pojača bezbjednost saobraćaja, rudnika i drugih industrijskih postrojenja itd. Cijelo područje Nezavisne Države Hrvatske južno od Save proglašeno je operativnim područjem, na kojem su svu vlast imali njemački i italijanski vojni komandanti; za njih i njihove vojnike ustaški zakoni nisu važili niti su ih se oni pridržavali. Krajem 1942. i početkom 1943. godine, komandant njemačkih trupa u Hrvatskoj, general Lütters, raspomagao je s oko 75.000 vojnika u divizijama: 714, 717, 718, 369. legionarskoj («Vražjoj») i 187. rezervnoj,²⁰⁾ dok je januara 1943. godine na ovo područje pristigla još i 7. SS dobrovoljačka divizija više poznata pod imenom «Princ Eugen».²¹⁾ Brojno stanje njemačkih trupa na području Nezavisne Države Hrvatske bilo je, u poređenju sa brojem trupa u jesen 1941. godine, povećano za oko šest puta. Ako se svemu ovome doda činjenica da su Italijani još od reokupacije Druge i Treće zone (septembra 1941. g.) cijelo područje južno od demarkacione linije tretirali kao svoje »državno« područje, kao sastavni dio Kraljevine Italije, gdje su se nalazile mnogobrojne italijanske divizije, — to je de facto cijela Nezavisna Država Hrvatska bila okupaciono područje.

Pojačano angažovanje njemačkog okupatora nije bilo izraženo samo u pravcu povećanja broja divizija. To se osjetilo i u drugim pravcima; bila je pojačana obavještajna i kontraobavještajna djelatnost Wehrmacht-a (Abwehra), zatim policijska djelatnost (SD i Sipo), kao i obavještajna služba raznih drugih institucija njemačkog okupatora, tako da je postojeća mreža u gradovima u kojima su boravile njemačke jedinice i ustanove bila znatno proširena. Pored Nijemaca i ustaša, nastojali su da angažuju i mnoge domaće ljude — tipove raznih zanimanja, za koje su pretpostavljalo da mogu biti od koristi u jednoj sveopštoj borbi protiv »neprijatelja broj 1«, a to je bila Komunistička partija Jugoslavije i narodnooslobodilački pokret. Tako je opunomoćenik Reichsführera SS za Hrvatsku (ta institucija je bila uspostavljena početkom 1943. godine) izradio i poslao uputstvo zapovjednicima policije i bezbjednosti o organizaciji njemačkih policijskih snaga u NDH. Po tom planu podjele teritorije, već u maju 1943. godine bilo je uspostavljeno pet policijskih i šest žandarmerijskih područja — okruga sa odgovarajućim brojem nižih organa. Uputstvom je bila utvrđena organizacija službe, zadaci, rukovođenje i brojno stanje — ukupno 22.000 ljudi od čega: Nijemaca 2.000, Volksdeutscher-a 5.000 i 15.000 Hrvata (pripadnika NDH).²²⁾

Područje Bosne i Hercegovine bilo je od prvih dana okupacije i stvaranja takozvane Nezavisne Države Hrvatske od posebnog interesa za njemačkog okupatora. Italijani su takođe imali aspiracija na ovu teritoriju, ali su, zahvaljujući superiornosti Nijemaca, vrlo brzo ispali iz igre. Interes njemačkog okupatora za Bosnu i Hercegovinu ispoljavan je najprije zbog političke i privredne prevlasti. Krajem 1942. i u prvoj polovini 1943. godine ovo je područje bilo interesantno i zbog vojno-političkih razloga. Naime, da bi se

²⁰⁾ AVII, NAV-N-T-501 F-257/001150, — 31. X 1942. g.

²¹⁾ Slavko Odić, *Podaci o njemačkim i kvistlinškim oružanim snagama u Srbiji, Hrvatskoj i Bosni krajem 1942. godine, Prvo zasjedanje AVNOJ-a — Zbornik radova naučnog skupa*, Bihać 4—6. X 1966, str. 84.

²²⁾ AVII, NAV-N-T-77 F-768/5517478-5517486, 20. 4. 1943, str. pov. br. 27/43. — Opunomoćenima Reichsführer-a SS za Hrvatsku zapovjednicima policije i bezbjednosti.

privredna bogatstva mogla nesmetano eksploatisati, trebalo je slomiti političkog protivnika — narodnooslobodilački pokret ovdje, u Bosni i Hercegovini, jer su se tu nalazile najelitnije jedinice i političko i vojno rukovodstvo NOP-a. Upravo zbog toga je u toku cijele 1943. godine ovo područje predstavljalo poprište teških i krvavih borbi. Poznato je kako su se te bitke izvršile. Njemačkom okupatoru nije uspjelo da slomi narodnooslobodilački pokret i uništi njegovu narodnooslobodilačku vojsku, naprotiv, ta je snaga unatoč velikim žrtvama postajala sve jača, a njen revolucionarni karakter sve stabilniji i jasniji najširim narodnim masama. Kada je potkraj ljeta 1943. godine kapitulirala Italija, Bosna i Hercegovina je za njemačkog okupatora dobila i poseban vojno-strategijski značaj. U opštem planu odbrane Balkana od mogućeg iskrcavanja angloameričkih trupa, Bosna i Hercegovina je zbog blizine Jadrana i važne saobraćajnice Zagreb—Beograd u koncepcijama OKW i Hitlerovog glavnog stana imala istaknuto mjesto.

O značaju privrednih bogatstava Bosne i Hercegovine za njemačkog okupatora bilo je najviše govora u ovom radu. Međutim, treba naglasiti da je samo ukazano na jedan veoma značajan problem iz istorije NO rata i revolucije, koji je dosad bio zanemarivan i kojem bi u cjelini, a nekim pitanjima posebno — organizacija privrede, realizacija izvoza sirovina, pitanje radnih odnosa i slično u okviru privredne politike njemačkog okupatora, — naša istoriografija trebalo da posveti odgovarajuću pažnju.

Summary

The Ustasha Independent State of Croatia (NDH), which was created by the will of the invaders and from the very first day was organized so as to serve by its armed forces the interests of the Axis Powers, soon found itself in a situation forcing leaders to lean more on the German invaders, since they offered her greater »independence«.

Due to the relationships of the invador forces which aimed at a new partition of the world and creation of a new »European Order«, owing to the situation on the eastern front, Hitler was prepared to sacrifice the interests of NDH to his Italian partner, but not his own interests. (Hitler's instruction No 39a of December 16, 1941 was not carried out simply because OKW persuaded Hitler that »to relinquish the whole of NDH to the Italian 2 Army would mean to sacrifice our own interests«.)

Until the end of 1942, dissatisfied with the new instruction, the Italians found »reasons« not to take part in the actions against the peoples' liberating movement to the extent to which they were expected to do by the Germans. There were cases in which Italians relinquished some places in Bosnia and Herzegovina before the ustasha—domobran forces came to take over, which to a certain extent made it easier for the Peoples' Liberating Army of Yugoslavia (NOVJ) to liberate a vast region of about 50.000 km². In practice it was a hard blow to the German invador, since exploitation of raw materials like boxite, coal, iron ore and wood, were in this way rendered impossible.

On the grounds of numerous reports on the situation in the south-east regions, in which the economic problems of Bosnia and Herzegovina had a dominant place, Hitler decided to reorganize his army headquarters in NDH, so that he formed The Headquarters of German Troops in NDH on October 20, 1942, and soon afterwards made a decision on undertaking vast military operations against the Peoples' Liberating Movement (NOP) and its NOVJ whose major forces were situated in Bosnia.

Judging by the preserved documentation, Hitler made this decision because he had found out that it was necessary to settle down the situation in NDH as she had not fulfilled either her role of supplier of labour force for German industry and troops for the Eastern Front or secure the basis of raw materials in Bosnia and Her-

zegovina. He presumed that consolidation of NDH could be made possible only through considerable military engagement against NOP after the destruction of which NDH was thought to be able to lead an independent life, disengaging the German forces which could be used at other battlefields. Hitler also counted on Italian forces to take part in these operations.

The events on the Eastern and African fronts towards the end of 1942 and at the the beginning of 1943 made it more urgent for the Germans to »Take measures against the rebeles in Yugoslavia«, since — due to the possibility of Anglo-American invasion — the Balkan Peninsula gained in strategic significance for both belligerent sides. This was especially actual towards the end of summer 1943 after the capitulation of Italy, so that in Hitler's plans for the defence of the Balkans, NDH and Bosnia and Herzegovina occupied a special place.

The interest of German invaders for Bosnia and Herzegovina was manifested first because of political and economic dominance in relation to Italy, where the economic interest was more important until the end of summer 1942. By the end of 1942 and in the first half of 1943 this area was interesting for military-political reasons, since economic wealth could be exploited without any difficulty, it was important to destroy the political enemy — the NOP and its military force. With the capitulation of Italy, Bosnia and Herzegovina also assumed a special military-strategic significance.